

ЗАГРІЙЧУК І. Д., *д. філос. н., професор*

Український державний університет залізничного транспорту

м. Харків, Україна

НЕЗАВЕРШЕНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЗАПОРУКА СОЦІАЛЬНОЇ ЗЛАГОДИ

Термін «процес» уже містить у собі в латентній формі певну незавершеність, тривалість в часі, яка прагне до нескінченності. Проте, з іншого боку, будь-який процес все ж таки має певні проміжні результати і сказати що це просто рух, зміни, які ні до чого не ведуть, невірно. Характеристика процесу як незавершеного має на меті підкреслити неостаточність кожного етапу розвитку. Це необхідно для того, щоб відтінити, провести розмежування між рухом і сталістю та одночасно не розвести їх настільки, щоб впасти в релятивізм, чи догматизм.

Розмова про незавершеність комунікативного процесу передбачає аналіз існування людини в суспільстві, яке потенційно є нескінченним. Проте кожний етап в розвитку людини, як і суспільства, є самоцінним. Це часто призводить до абсолютизації того чи іншого етапу розвитку, консервації уявлень про істину, яка завжди є історичною. Здавалося б, банальне судження. Однак, якщо подивитись на заявлену проблему не з буденного боку, а розглянути її глибше, піддати теоретичному аналізу, то вийде не банально, а навіть трагічно. Щоб не бути голослівним, здійснимо невеликий екскурс в недавнє історичне минуле.

XX століття стало в історії чи не найтрагічнішим для людства. Дві світові війни, які виникли в Європі, з'ява та падіння тоталітарних режимів поставили перед мислителями питання про витoki цих трагедій. Виявилось, що їхніми джерелами було не лише спотворення ідей, які лідери нелюдських режимів прагнули втілити в життя, але й вади самих теорій, зокрема класична раціональність, яка культивувалась, починаючи з XVII століття.

Філософський аналіз подій першої половини минулого століття показав, що глибокими теоретичними причинами громадянських та міждержавних конфліктів у XX столітті була установка на вирішення проблем суспільного розвитку на основі знання, що трактувалось як істина свідомості, що має своїм джерелом абсолют, що знаходиться поза людською суспільністю. В процесі аналізу реалій політичної та соціальної історії цього періоду в 70-х роках стараннями німецьких філософів постала комунікативна філософія.

Авторами концепції вирішення соціальних і політичних проблем засобами комунікації стали німецькі мислителі К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, П. Ульріх та інші. Ними рухало прагнення віднайти способи

розв'язання гострих питань соціального і політичного буття Європи після Другої світової війни.

Названі мислителі усвідомили, що теорії істини, які розроблялись представниками німецького ідеалізму, зокрема І. Кантом, містять певний недолік. Вимоги категоричного імперативу, наприклад, стосуються особистості як індивіда, а тому носять формальний, абстрактний характер. Вони, будучи апріорними, залишаються сторонніми, зовнішніми по відношенню до людини, не дивлячись на те, що сам автор постулював їх як притаманні людині внутрішньо. Сказане стосувалось не лише моральної істини, але й істини взагалі.

Взявши на озброєння концепції суспільного розвитку, в основі яких лежало уявлення про істину як довершеність, яка не потребує уточнення, корекції, поглиблення і т. п., політичні сили та їх лідери, пристосовуючи історичні істини до своїх особистих чи групових інтересів, творили зло, як кажуть в народі, «ламали людей через коліно».

Здавалось, що після Гегеля, який навчав, що істина не монета, яку можна відчеканити і покласти в кишеню, що вона є процесом, такого бути не могло. Однак, діяння лідерів європейської історії в минулому столітті показали зворотне. І в цьому повинні не лише лідери, але й вади самої теорії.

При всьому розмаїтті думок та позицій представники класичної філософії виводили істину чи то з інтелектуальних здібностей окремої геніальної людини, чи то з духу епохи, але це завжди було знання, що претендувало на абсолют. В рамках філософії свідомості істину розробляли одні, а втілювали її інші. Якщо виконавці втіленню цих ідей в життя противились, то силою державного примусу їх заставляли робити задумане, аж до знищення тих, хто не піддавався перевихованню. Звідси численні трагедії ХХ століття.

Відголоски подібного ставлення до істини відчутні ще й сьогодні. Чого варті оцінки тих чи інших ідей та ініціатив, висловлені у формі наступного мовного звороту: «їм немає альтернативи». Висловить ім'ярек ту чи іншу думку і додасть — «крапка». Тобто все ясно, все вирішено, більше нема про що говорити. Власне це і є приклад догматичного ставлення до істини, яка не виробляється спільно учасниками комунікативного процесу, а висловлюється посвяченими і береться іншими до виконання.

Для усвідомлення серйозності проблеми не зайве навести приклади глибшої історії. «Ламати через коліно» — це давня традиція усіх часів і народів. Точніше не народів, а їхніх вождів. Ось два яскраві приклади із різних епох.

У IV столітті нашої ери, після переслідувань християни отримали верх, їхній світогляд набув державного визнання і став офіційною релігією. Єпископ

Августин, який отримав прізвище Блаженний, поборюючи язичників, висловився так: «Тепер церква уже інша, вона не лише переконує, але й приневолює». А пускаючи опонентам кров в процесі фізичних зіткнень, виправдовуючи свої вчинки, він твердив, що «краще рани нанесені другом, ніж поцілунки ворога». Відомий нам Лев Троцький свою історичну місію вбачав у тому, як він сам висловлювався, щоб «залізною мітлою загнати людство в щасливе світле майбутнє — комунізм».

У другій половині ХХ століття у філософському середовищі була усвідомлена самоцінність людського життя. Право на життя було визнано природним правом людини, обґрунтована незаконність посягання на нього навіть з боку держави. Остання хоч і має право на застосування сили, однак це не означає дозволу на позбавлення людини життя. В суспільствах, де ця ідея стала загально визнаною, державними актами була відмінена смертна кара за злочини і замінена довічним ув'язненням. Це стало проявом гуманності, яку, до речі, окремі індивіди на рівні переконання до цього часу не прийняли, навіть будучи громадянами держав, де ця норма права діє.

Скасування смертної кари в країнах Європи стало прямим результатом зміни парадигми мислення. Це сталось внаслідок освоєння принципів комунікативної філософії. Представники цього напрямку філософування довели, що для досягнення суспільних цілей, а значить цілей спільних, цілей, які бажані, корисні, вигідні для всіх, необхідно не просто чути голос кожного, але й враховувати його.

Більше того, необхідно залучати членів суспільства до вироблення ідей суспільного прогресу та до процедури розв'язання протиріч і полагодження конфліктів. Суспільна істина — це не фіксація того, що існує, а спільне творення кращих загальних умов для особистого розвитку і щасливого життя кожного. Тобто, істина людського буття не є, з одного боку, трансцендентною, а з іншого, не може зводитись до наявно існуючого. Якщо ж зупинитись тільки на пізнанні того, що існує, тоді неминуче прийдемо до виправдання всього нелюдського та антигуманного, в тому числі і масових вбивств.

Творення істинного суспільного буття вимагає не лише спільної практичної взаємодії, але й спільного вироблення ідей, які лежать в основі людської життєдіяльності. На визнанні цього факту і будується комунікативна практична філософія, яка по суті перетворюється в етику відповідальності та співвідповідальності громадян за своє майбутнє. Таким чином, комунікативна філософія стає дискурсивною етикою, норми якої творяться в процесі комунікації зрілих громадян.

Суттєвим недоліком попередніх суспільних теорій була раціональність, що редукувалась до науково-технічної цілерациональності. Така редукція

призвела до вихолощення моральності зі сфери науки. Остання була оголошена нейтральною щодо норм моралі. Це сталося в той час, коли природничі науки, бурхливо розвиваючись, все глибше проникали в тайни природи. Науковий метод став домінувати в суспільній свідомості. Проникаючи в інші сфери, в тому числі в методологію пізнання суспільства, він витіснив значною мірою традиційні форми регуляції відносин між людьми. Відбулась ерозія традиційної моралі.

Та попри те, вже в ті часи, деякі науковці, небайдужі до філософії та моральних цінностей, прямо-таки волали про необхідність імплементації норм моралі в практику наукового пізнання. Свідченням цього є громадська та політична активність творців ядерної зброї щодо обмеження і навіть заборони її використання, виходячи з принципів гуманності. І все ж, протягом певного часу про моральну складову людської діяльності якщо й не забули, то принаймні вона була притлумлена.

Дослідження, проведені в рамках комунікативної філософії, реабілітують моральні цінності, вводячи їх в суспільну теорію через культивування демократичних процедур. Їхнім змістом є обговорення суспільно значущих ідей, які можуть отримати легітимацію лише в процесі всебічного обговорення всіма членами суспільства. Основою такого визнання є обґрунтування, де визнається тільки сила аргументів, а не аргументи сили.

Такий підхід до осмислення реалій суспільного буття долає як догматизм, який спричинив немало горя в минулому, так і суб'єктивізм, що веде врешті-решт до релятивізації моральних цінностей, про що досить відверто сказав Ганс Кюнг: «Якщо уявити, що немає жодного персонального ризику, то чому злочинцю не можна вбивати своїх заручників, диктатору — пригнічувати свій народ, економічній групі — експлуатувати свою країну, нації — починати війну, військовому блоку — в екстремальному випадку посилати ракети проти другої частини людства, коли це відповідає їхнім основним інтересам та відсутній трансцендентний авторитет, що має силу абсолютно для всіх».

В дискурсивній етиці емпіричне вивисується і перетворюється у своєрідне трансцендентне. Воно виходить за рамки не лише окремої особистості, але й спільноти, до якої індивід належить. Дана обставина спонукає особистість до певного дистанціювання від власної культури, власної форми життя, з одного боку, і прийняття цінностей культури іншого, що веде до толерування відмінного, не притаманного культурі, до якої даний індивід належить. Власне це і є шлях від емпірії до теорії, від суб'єктивізму до об'єктивності та істинності.

На основі комунікації, таким чином, формується той специфічний вид універсальності, який дозволяє дискурсивній етиці бути відносно формальною,

але одночасно не заперечувати плюралізм культурно самобутніх ціннісних уявлень локальних культурних форм.

Чи можливо це на практиці? Інколи, спостерігаючи за останніми подіями у світі, здається, що це утопія. Але якраз у цій борні і виробляються нові цінності і стандарти як у міжнародних відносинах, так і в політичній практиці демократичних країн. І як би там не було, але 75 років без війни в Європі, мирний вихід Британії із Євросоюзу, незалежно від його майбутніх результатів, є тому свідченням.

Найголовнішим досягненням комунікативної філософії є теоретичне розв'язання проблеми єдності теорії і практики, яке в реальності здійснюється рівноправними, притомними та зрілими громадянами, що орієнтуються на гуманістичні цінності, використовуючи при цьому аргументативний дискурс. Це дозволяє елімінувати із суспільної практики утопічні ідеї, великі наративи, втілення яких в життя призвели в минулому до трагічних наслідків.

Прийняття такої позиції вимагає від учасників суспільного дискурсу не абсолютизувати ідеї, якими керується суспільство на тому чи іншому етапі свого розвитку, постійно їх корегувати, використовуючи при цьому широке обговорення проблем, спираючись на аргументи, які можуть бути прийняті не лише безпосередніми учасниками дискусії, але й потенціальними. Такий підхід до розв'язання проблем суспільного розвитку неминуче приводить до визнання принципової незавершеності комунікативного процесу і всі рішення, які приймаються таким чином, не є абсолютними. Вони історичні, існують у часі, а значить не вічні і підлягають розвитку та уточненню через комунікативний процес. Це дозволяє не доводити існування протиріч суспільного розвитку до конфліктів, а розв'язувати їх консенсусом і вчасно, досягаючи таким чином соціальної злагоди.

ІЛЬІН В.В., *д. філос. н., професор, член кореспондент АПН України*
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ІЛЬІНА А.А., *д. філос. н., доцент*

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

м.Київ, Україна

РАЦИОНАЛЬНОСТЬ ПОВЕДЕНИЯ И ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ЭТИКИ И ЭКОНОМИКИ

Избранная тема доклада актуальна и получила широкое освещение именно в неолиберализме. Неолиберализм как направление философско –